

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 437

HADİS RİVÂYET COĞRAFYASI

(Hicrî İlk 150 Yıl)

Hüseyin AKGÜN

1. Baskı

İstanbul - 2019

I- SAHÂBE VE TÂBÎİNİN HADİS KÜLTÜRÜ

Şüphesiz hadislerin naklinde en önemli görevi Allah Rasûlü'nün (s) ashâbı üstlenmiştir. Nitekim hadis rivâyet coğrafyasının oluşmasının asıl nedeni, söz konusu ashâbın sahip oldukları hadis kültürüyle birlikte değişik bölgelere dağılmalarıdır.¹ Bu da onları çalışmamızın merkezine koymaktadır. Nitekim Medine ve Mekke'den sonra Kûfe, Basra, Şam ve Mısır bölgelerinin birer ilim merkezi olmasında onların buralara yerleşmelerinin rolü çok önemlidir. Onlar sahip oldukları farklı birikim ve ilmî kişilikleriyle yerleştikleri bölgeye renklerini katmışlardır. Muhakkak bunda diğer yönlerinin yanı sıra sahip oldukları hadis kültürlerinin de önemli bir rolü olmuştur.²

A) Sahâbenin Hadis Kültürü

Hadislerin Hz. Peygamber'den bize intikal edip etmemesi, hangilerinin intikal edeceğinin seçilmesi aslında sahâbenin kişisel gayretine ve seçimine bağlıydı. Nitekim onlardan günümüze intikal eden hadis sayılarının farklı farklı olması da bunun bir sonucuydu. Bununla birlikte onlardaki ortak duygu ve amaç, Rasûlullah'ın örnekliğini hem yaşayarak hem de anlatarak sonraki nesillere aktarmaktı.

a) Sahâbenin Hadis Rivâyetine Verdikleri Önem

Bilindiği üzere hadislerin kaynağı olarak Hz. Peygamber özellikle Medine'de İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân'ı bizzat beyan ediyor ve onunla ashâbına hüküm veriyordu. Râşid halifeler başta olmak üzere ashâbın ileri gelenleri de Kur'ân'ın önüne geçirmemek kaydıyla³ Hz. Peygamber'in hadislerini birbirlerine sordukları gibi sonraki nesillere de nakletmişlerdir. Bu önemli görevi yaparken ne ölçüde hassas davrandıkları tarihi örneklerinde görülmektedir.⁴ Onlardan özellikle ilme meraklı olan bazı genç sahâbilerin diğerlerinden daha çok bu görevde yer alması ve buna fırsat bulması ise tâbîiydi.

1 Bkz. Hüseyin Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.

2 Bkz. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 97-98.

3 Bkz. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 324 (20662); Hatîb, *Takyîdu'l-ilm*, s. 57. Özellikle Hz. Ömer'de gördüğümüz bu hassasiyet, onun hadislere önem vermediği şeklinde yanlış yorumlanmıştır.

4 Bkz. Zehrânî, *Tedvînu'l-hadis*, 30-32.

Sahâbe İslâm'ın hükümlerini öğrenmek için Hz. Peygamber'e sorular soruyor,⁵ böylece onun verdiği cevapları ve açıklamaları ihtiva eden hadisleri öğrenmiş oluyorlardı. Hatta onlar, Allah Rasûlü'nden öğrendikleri hadisleri iyice kavrayıncaya kadar ona tekrar tekrar müracaat ederlerdi.⁶ Nitekim Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711) bununla ilgili şöyle bir bilgi nakledilmektedir:

“Bizler -sanki 60 kişiydik dedi- Nebî (s) ile oturuyorduk, bize hadis öğretiyordu. Sonra o, bir haceti için içeri girer, peşi sıra bizler kendi aramızda sırasıyla bunları teker teker mütalaa ederdik. Öyle ki onlar kalbimize ekilmiş gibi yerleşirdi.”⁷

Sahâbenin çoğu doğal olarak Hz. Peygamber ile devamlı birlikte bulunuyor, dolayısıyla ondan öğrendikleri sınırlı kalıyordu. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) ve Ebû Hureyre (ö. 58/678) gibi yanından ayrılmayanlar ise âyet ve hadisleri öğrenme konusunda daha iyi bir imkâna sahiptiler. Nitekim Hz. Ömer'in (ö. 23/644) bu açığı kapatmak için komşusu olan Ensâr ile nöbetleşe Rasûlullah'ın yanında buldukları rivâyet edilmektedir. Diğer sahâbîlerden bazılarının da bu şekilde bir yol takip ettikleri haber verilmektedir.⁸

Öte yandan onlar öğrendikleri bu hadisleri pekiştirmek ve unutmamak için de müzakere etmeye çalışmışlardır. Enes b. Mâlik bu konuda şunu söylemektedir:

“Bizler Nebî (s) yanında bulunuyor, ondan hadis işitiyorduk. Ondan ayrıldıktan sonra ise onu ezberleyinceye kendi aramızda müzakere ediyorduk.”⁹

Onlar hadisleri kendileri müzakere ettikleri gibi öğrencilerini de bu yönde teşvik etmişlerdir. Nitekim İbn Abbâs (ö. 68/688), “Bu hadisleri müzâkere edin ki aklınızdan çıkmasın! Zira o, Kur'ân gibi cem ve hıfz edilmemiştir. Eğer siz bu hadisleri müzakere etmezseniz aklınızdan uçup gider. Sizden birisi “dün okudum (tahdîs ettim), bugün okumam gerekmez” demesin. Bilakis onu dün okuduğu gibi bugün de okusun, yarın da.”¹⁰

5 Örnekleri için bkz. Buhârî, Vudu', 33 (175); Hayz, 13 (314), 24 (325); Mevâkît, 5 (527).

6 Bkz. Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s. 87.

7 Ebû Ya'la, *Müsned*, VII, 131 (4091).

8 Bkz. Aşık, *Sahâbe ve Hadis*, s. 94-97.

9 Hatîb, *el-Câmi' li ablâki'r-râvi*, I, 236

10 Dârimî, *Müsned*, I, 479 (624).

Ebû Hureyre,¹¹ Câbir b. Abdullah (ö. 78/697),¹² Abdullah b. Amr (ö. 65/685)¹³ Enes¹⁴ gibi özellikle genç sahâbîlerin daha çok mescitlerde oluşturulan meclislerde talebelerine hadis öğrettikleri rivâyet edilmektedir.¹⁵ Ancak bunların sistematik olarak hadislerin rivâyet edildiği derslerden çok insanların/talebelerin dinî/fikhî sorularına cevap vermeye yönelik meclisler olarak görmek daha uygun olacaktır diye düşünmekteyiz.¹⁶ Örnek verecek olursak, Ebû Kılâbe bu meclislerden birinde yaşanan şu olayı rivâyet etmektedir:

“İnsanlar İbn Ziyâd zamanında Basra’da dinarlar karşısında dirhemleri vadeli (nesie) olarak alıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in ashâbından Hişâm b. Âmir isminde biri ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Muhakkak ki Hz. Peygamber gümüş para karşılığında altının vadeli satışını yasakladı ve bunun faiz olduğunu bize bildirdi.”¹⁷

Yine bu konuda Hâlid b. Hâlid el-Yeşkurî’den, Huzeyfe b. Yemân’ın (ö. 36/656) Kûfe mescidindeki ders halkasını tavsif eden şu haberi nakledilmektedir:

“...Kûfe’ye geldik, ben sahibimden izin isteyerek mescide girdim. Bir de ne göreyim, sanki (muhtemelen başlarını öne eğdikleri için) başları kesilmiş gibi görünen bir topluluk bir adamın etrafında halka olmuşlar. Ayağı kalktım ve “bu adam kimdir?” diye sordum. Bana “sen Kûfeli değil misin?” dediler. “Hayır, bilakis Basralı’yım” dedim. Bunun üzerine onlar “eğer Kûfeli olsaydın bu soruyu sormazdın. O Huzeyfe b. Yemân’dır” şeklinde karşılık verdiler.¹⁸

11 Bkz. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 611.

12 Câbir’in ders halkası ile ilgili olarak bkz. Ebû Hayseme, *Kitâbu’l-ilm*, s. 21; Beyhakî, *el-Medhal*, II, 576.

13 Ahmed, *Müsned*, XI, 120 (6561).

14 Enes b. Mâlik’in öğrencilerinden hadisleri yazmalarını istemesi ile ilgili olarak bkz. A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 48.

15 Mescidlerdeki meclisler hakkında bkz. Makdisi, *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim*, s. 44-46. Bu talebelerden bazılarının işittikleri hadisleri sahîfelere yazdıkları da kaydedilmektedir (Bkz. A’zamî, *İlk Devir*, s. 37-38, 48, 51, 57).

16 Nitekim tâbîinin sahâbeden rivâyet ettiği hadislerin birçoğunda “seeltü” formunu görmekteyiz. Örnekleri için bkz. Buhârî, Vudû, 66 (230), Gusül, 14 (270); Salat, 24 (386); Ezan 41 (669), Ashâb, 5 (3678). M. Watt da birinci/yedinci yüzyılda sistemli bir hadis rivâyetinin bulunmadığını savunmaktadır. (Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 76. Hicrî I. yüzyılda sistematik bir rivâyetin bulunmadığı hususunda ayrıca bkz. Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 70). Bekir Kuzudişli ise bu dönemdeki rivâyet sistemine “Yarı sistemli hadis rivâyeti” adını vermektedir (Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 49).

17 İbnü’l-Ca’d, *Müsned*, s. 181 (1171).

18 Tayâlisî, *Müsned*, I, 353 (443). Krş. Ma’mer, *Câmi*, XI, 341 (20711).

Öte yandan sahâbe arasında öğrenmeye daha iştiyaklı olanların, daha sonra yaygınlaşarak rihletü'l-hadîs adı verilecek olan hadis öğrenmek için yapılan yolculuklara çıktıkları hususunda kaynaklarda bazı bilgiler yer almış olsa da¹⁹ bunların münferid bazı örnekler olduğu söylenebilir. Sahâbenin hadis rivâyetine verdikleri önemle birlikte hadis aktarmada temkinli davranmayı ellerinden bırakmadıkları da bilinen bir husustur.²⁰

b) *Sahâbenin Bilgi Kaynakları*

Elbette sahâbenin en önemli bilgi kaynağı **Hz. Peygamber**'di. Özellikle yakın çevresinde bulunanlar o hayattayken, meselelerini ona soruyorlardı. Ancak bu imkânı bulamayanlar Rasûlullah'ın hadislerini **diğer sahâbîlerden** öğreniyorlardı. Berâ b. Âzib'ten (ö. 71/690) nakledilen şu hadis bu durumu ortaya koymaktadır:

“Biz bütün hadisleri bizzat Rasûlullah'tan (s) işitmedik. Bizler develeri gütmekle meşgul olduğumuzdan bize arkadaşlarımız (bunları) rivâyet ediyorlardı. Rasûlullah'ın ashâbı, kendisinden dinleyemedikleri hadisleri (daha sonra) akranlarından ve kendilerinden daha iyi hıfzedenlerden dinlemek suretiyle telafi ediyorlardı. Ashâb (hadisleri) ondan bizzat işitenlerden alma hususunda ısrarcı oluyorlardı.”²¹

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra da onlar, onun hadislerini diğer sahâbîlerden öğrenmeye devam etmişlerdi. Nitekim Eş'as b. Ebîş-Şa'sâ (ö. 125/743) babası Ebu's-Şa'sâ el-Muhâribî'den (ö. 83/702) şu haberi nakleder:

“Medine'ye geldim ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Ebû Hureyre'den rivâyette bulunduğuna şahit oldum. Ona dedim ki: “Sen Rasûlullah'ı bizzat gördüğün halde Ebû Hureyre'den rivâyette mi bulunuyorsun?” O da bana “Muhakkak ki o işitmiştir” şeklinde cevap verdi.”²²

19 Bkz. Aşık, *Sahâbe ve Hadis*, s. 103 vd. Sahâbenin hadislerin toplanması ve nakledilmesindeki gayreti için bkz. Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisün*, s. 99 vd.; Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, s. 144 vd.

20 Bkz. Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisün*, s. 69-72; Aşık, *Sahâbe ve Hadis*, s. 145 vd.

21 Hâkim, *Ma'rifê*, s. 14.

22 Bezzâr, *Müsned*, XIV, 121 (7620).

Keza İbn Ömer (ö. 73/692) mestler üzerine meshi ilk defa Irak'ta Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan (ö. 55/675) öğrenmektedir:

“Abdullah b. Dînâr ve Nâfi', Abdullah b. Ömer'in Sa'd b. Ebî Vakkâs Kûfe valisiyken buraya geldiğini ve onun ayakkabılarını (mestlerini) mesh ederken gördüğünü ve buna itiraz ettiğini naklettiler. Bu itiraz üzerine Sa'd ona “İstersen yanına gittiğinde bunu babana sor” dedi. Abdullah b. Ömer babası Hz. Ömer'in yanına gelir ancak bunu sormayı unuttur. Bu sırada Sa'd da oraya gelir ve ona “Babana sordun mu?” der. “Hayır” dedikten sonra babasına sorar. Hz. Ömer de ona cevaben “Evet. Eğer temiz oldukları halde ayakkabılarını giymişsen onları mesh et!” dedi.” Bunun üzerine Abdullah “Büyük abdestini bozmaya gitmiş olsa da mı?” dedi. Ben de “Büyük abdestten gelmiş olsak da mı?” diye sordum. Hz. Ömer “Evet, büyük abdestten gelmiş olsa bile” şeklinde cevap verdi.”²³

Özellikle İbn Abbâs, İbn Zübeyr (ö. 73/692), Enes gibi doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet imkânı bulamayan genç sahâbîlerin asıl bilgi kaynakları diğer sahâbîlerdi.²⁴ Nitekim bu hususta Enes'ten şöyle bir olay nakledilmektedir:

Humejd et-Tavîl (ö. 143/760) anlatıyor: Enes b. Mâlik (r), Rasûlullah'tan (s) bir hadis nakleder. Bir adam ona “Sen bunu bizzat Rasûlullah'tan mı işittin?” der. Buna çok sinirlenen Enes ona “Vallahi size rivâyet ettiğimiz hadislerin tamamını bizzat Allah Rasûlü'nden duymuş değiliz. Lakin biz (Hz. Peygamber'in hadislerini) birbirimizden rivâyet eder, (ona nisbet eder) fakat birbirimizi itham etmezdik” şeklinde cevap verir.²⁵

Söz konusu büyük sahâbîlerin isimleri, hadislerin isnâdından bazen bizzat kendileri tarafından hazfedildiği gibi,²⁶ sonraki bazı râviler tarafından da zikredilme ihtiyacı hissedilmemiştir.²⁷ Dolayısıyla hicrî ilk iki asırda bir rivâyet formu olarak mürsel hadisler yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸

23 Mâlik, *Muvatta'*, II, 49 (100). Krş. Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, s. 16 (70); Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 195 (760).

24 Bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, I, 192; Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 89-90; Yatkin, “Abdullah b. Abbâs ve Rivâyet Bağlamında Hz. Peygamber'le İlişkisi”, s. 397 vd.

25 Bkz. Ebû Ya'la, *Müsned*, V, 226 (2839); Hâkim, *Müstedrek*, III, 665 (6456).

26 Ebû Hureyre'nin Fadl b. Abbâs'ı hafzetmesi gibi. Bkz. Müslim, *Siyâm* 75 (1109).

27 Örneği için bkz. Tirmizî, *İmân*, 4 (2610). Ayrıca bkz. Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 90.

28 Bkz. Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 88-91; Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, s. 140-141.

Zira tâbiînin sahâbeyi hazfederek doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyeti ve sahâbenin sahâbeyi hazfetmesi şeklindeki sahâbî mürseli de büyük oranda makbul sayılmıştır.²⁹

Öte yandan sahâbenin kaynağını zikretme ihtiyacı bakımından birbirinden tamamen farklı bazı yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir. Nitekim bir yandan Ebû Hureyre, Şu'be'nin kendisini müdellis olarak nitelendirmesine³⁰ sebep olacak şekilde sahâbe kaynağını bile söylemeye ihtiyaç duymazken, öte yandan Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) "ben -bizzat Rasûlullah'tan işitmediğim bir hadisi- Ebû Hureyre'den nakletmeyi, Rasûlullah'tan (s) nakletmeye tercih ederim." diyerek³¹ doğrudan kaynağını söylemeyi tercih etmiştir.

Sahâbenin diğer bir bilgi kaynağı ise **tâbiîndi**. Meselâ Berâ b. Âzib (ö. 71/690) gibi bazı sahâbîlerin Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan (ö. 83/702) hadis dinlediği rivâyet edilmektedir.³² Nitekim bu konuda İbn Hacer, "bazen Rasûlullah ile sahâbe arasında altı râvinin bulunduğu olur" demiştir.³³

Sahâbeden bazıları ise ilme olan düşkünlükleriyle öne çıkmışlardı. Öyle ki Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbâs gibi bazı sahâbîler Peygamber hadisleri dışında diğer kültürlerle ait İsrâiliyat diye bilinen kaynaklara da ulaşmış ve rivâyette bulunmuşlardır.³⁴ Bu konuda özellikle daha önce kitap ehli olan Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663) ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi Müslümanlar onlara önemli bir kaynak olmuştu. Hatta bunun bir sonucu olarak, onlara ait bazı şeyler sonrakilere tarafından yanlış nakledilerek, Hz. Peygamber'e nispet edildiği de olmuştur.³⁵ Bunlardan bir kısmının müzakereler sırasında bizzat sahâbe tarafından düzeltilmiş olduğunu düşünebiliriz. Nitekim bu hususta şöyle bir olay nakledilmektedir:

29 Bkz. Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 108-165.

30 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 151; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LXVII, 359. İbn Kesîr, bunu cünüp sabahlama hadisinin sahâbî râvisini zikretmemesine bağlamaktadır (Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 117).

31 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 117.

32 İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 234.

33 Bkz. Akgün, *Mağribli Muhaddis*, s. 102.

34 Abdullah b. Amr'ın İsrâiliyat ile ilgili birikimini bilen İmam Şa'bî ondan kendisine diğer kültürlerle ait kitaplardan değil de Hz. Peygamber'in hadislerinden nakletmesini istemiştir (Halîlî, *el-İrşâd*, II, 553).

35 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 117. Örnekleri için bkz. Akgün, "Sahâbe Tefsirinin Hz. Peygamber'e İsnâdı Meselesi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8 (2017), s. 21-54.

Kudüs'te oturan İbn Deylemî (ö. 53/673) Abdullah b. Amr'dan hadis almak için yolculuk yapar. Ancak vardığında onun Mekke'ye gittiğini öğrenir ve orada Veht denilen yerdeki tarlasında onu bulur ve ondan kendisine ulaşan bir hadisi şu şekilde sorar. "Ey Ebû Abdullah senden bize nakledilen şu hadisin aslı nedir?" Abdullah "Hangisi?" diye sorar. O da "Ka'be hariç, Beyt-i makdis'te kılınan bir namaz diğer mescidlerde kılınan namazlardan 1000 kat daha hayırlıdır" hadisi³⁶ olduğunu söyleyince, Abdullah b. Amr cevaben "Allah'a yemin olsun ki, sizin benim söylemediğim bir şeyi bana isnâd etmeniz helal değildir. Süleyman (as) Beyt-i Makdis'i tamamladığında bir kurban kesti, ondan bu kabul edildi. Bunun üzerine o Cenab-ı Allah'a burayı ziyaret edenlere değişik ihsanlarda bulunması ile ilgili bazı dualar etti..."³⁷

Ancak bu vb. gayretlere rağmen dikkatten kaçan ve yanlış isnâd edilen hadislerin de bulunduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Nitekim Buhârî ve diğer bazı âlimlerin türbe/toprak hadisinin³⁸ Hz. Peygamber'e ait olmadığına dair tespitleri bu hususta güzel bir örnektir.³⁹ Aynı şekilde İbn Abbâs'tan nakledilen Ehl-i kitaba soru sorulmasını kınaması yönündeki rivâyet⁴⁰ de sahâbeden gelen özellikle yaratılış, kısas-ı enbiyâ, kıyamet gibi konulardaki bazı haberlerin İsrâiliyat kaynaklı olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim daha çok bu konularla ilgili rivâyetler kendisinden rivâyet edilen Ka'bu'l-Ahbâr'a ait olmayan birçok haberin kendisine sonradan isnâd edildiği bilinmektedir.⁴¹

c) *Sahâbenin Rivâyet Ettikleri Hadis Sayısı*

Kendisinden hadis rivâyet edilen sahâbî sayısı tam olarak tespit edilememle birlikte 1000-1500 civarında sahâbîden rivâyette bulunduğu söyleyebiliriz.⁴² Ancak Bakî b. Mahled'in *Müsned*'inde bunlardan yaklaşık 200 kadarından tekrarlarıyla birlikte on ve daha fazla hadis rivâyet edildiği görülmektedir.⁴³

36 Bu hadis Mescid-i Nebî hakkında rivâyet edilmiştir. Bkz. Buhârî, *Fadlu's-salât fî mescidi Mekke ve'l-Medîne*, 1 (1190); Müslim, *Hacc*, 506 (1394).

37 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, II, 292-293; Hatîb, *er-Rible fî talebi'l-hadis*, s. 137-138.

38 Müslim, "Kıyâme", 27 (2789)

39 Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, I, 413-414.

40 Buhârî, *Şehâdet*, 29 (2685).

41 Bkz. Hüseyin Akgün, "Giyinik Çıplaklar" Hadisinin Aslının Tespiti ve Ka'bu'l-Ahbâr Kaynaklı Rivâyetlerin Ref'i Meselesi", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, cilt:9 sayı:17 (2016), s. 117-143.

42 Karataş, *Hadislerin Sayısı*, s. 120-121.

43 Bkz. İbn Hazm, *Esmâ'us-sahâbe ve mâ li külli vâhidin minhüm mine'l-aded*.

Burada sahâbenin bir kısmının hadis rivâyetinde aktif bir faaliyet içinde olanlar ile değişik nedenlerle az hadis rivâyet edenleri birbirinden ayırmak gerekir.⁴⁴ Özellikle bu ikinci grupta olanların daha çok ilgi alanlarıyla ilgili bazı meseleleri⁴⁵ veya sadece Hz. Peygamber ile yaşadıkları özel anıları naklettiklerini görmekteyiz. Başka bir deyişle birinci grup sahâbîler hadis öğrenim ve öğretiminde özel bir gayret sarf ederken, ikinci gruptakilerin böyle bir gayretleri olmayıp, daha çok kendilerine soru sorulduğunda cevap veren, dolayısıyla az rivâyette bulunanlardı. Bu az rivâyette bulunmada Rasûlullah'a yalan isnâd etme⁴⁶ ve Kur'ân'dan uzaklaşma korkusunun⁴⁷ da etkili olduğu kaydedilmektedir.

Kaynaklarda çok sayıda hadisleri olanlardan bazılarının az rivâyette oldukları yönündeki haberler,⁴⁸ sahâbenin buldukları şartlar veya yaşlarına bağlı olarak, hayatlarının değişik dönemlerinde farklı oranda rivâyette buldukları düşüncesini akla getirmektedir. Meselâ Ebû Hureyre ve diğer bazı sahâbîlerin az rivâyette etmeleri hususunda Hz. Ömer tarafından uyarıldığı,⁴⁹ Hz. Ömer sonrası ise daha rahat rivâyette etme imkânı buldukları yönünde haberler vardır.⁵⁰

Amr b. Meymûn (ö. 74/693), Abdullah b. Ömer'le 18 ay birlikte bulunduğunu, bu süre zarfında onun sadece bir hadis naklettiğini işittiğini haber vermesini⁵¹ de ancak bunun dönemselsel bir tutum olabileceği yönünde yorumlayabiliriz. Zira bilindiği üzere İbn Ömer de muksirûndandır.⁵²

44 Bekir Kuzudişli birinci gruptakilerin rivâyetine “yarı sistemli hadis rivâyeti”, ikinci gruba ise “ihtiyaç anında hadis rivâyeti” şeklinde gruplandırmaktadır (Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 49).

45 Bkz. Abdullah Taha İmamoğlu, “Sahâbe Rivâyetinde Algıda Seçicilik –Râfi‘ b. Hadîc Örneği–”, *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-II –Sahâbe ve Rivâyette İlimleri–*, s. 175-186.

46 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 165.

47 Bazı sahâbîlerin hadis rivâyetini kısıtlamaları hakkında bkz. Aşık, *Sahâbe ve Hadis*, s. 157 vd. Az rivâyette etmeyi tavsiyeleri için bkz. Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisün*, s. 66-69

48 İbn Ömer, İbn Mes'ûd ve Enes gibi.

49 Bkz. İbn Şebbe, *Târibu'l-Medine*, III, 800; Ebû Zur'a, *Târib*, s. 544; Zehebî, *Tezkire*, I, 12, *Siyer*, II, 600-603.

50 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 115.

51 Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 548. Şa'bî de benzer bir beyanda bulunmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 108; Dârimî, *Müsned*, I, 326 (280).

52 Sahâbenin az rivâyette etmesiyle ilgili diğer bazı örnekler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 293-294 (26225-26229); Dârimî, *Müsned*, I, 327-329.

Yukarıda birinci grupta yer alan sahâbîlerden 1000'den fazla hadis rivâyet edenlere “muksirûn” denilmiştir.⁵³ Bunların rivâyet ettikleri hadis sayılarını Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Bakî b. Mahled'in (ö. 276/889) *Müsned*'lerinde tekrarlarıyla birlikte şu şekilde tespit ettik:⁵⁴

	Ahmed b. Hanbel	Bakî b. Mahled
Ebû Hureyre	3914	5374
Abdullah b. Ömer	2168	2630
Aişe bint Ebî Bekr	2453	2210
Enes b. Mâlik	2213	2286
Abdullah b. Abbâs	1918	1660
Câbir b. Abdullah	1260	1540
Ebû Saîd el-Hudrî	1005	1170

Muksirûndan özellikle Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadis sayısının diğer sahâbîlerden çok fazla olmasını şüpheyle karşılayanlar olsa da bunun makul gerekçeleri ortaya konulmuştur.⁵⁵ Toplamda rivâyet ettiği hadis sayısının çokluğuna yapılan itirazın ise hiçbir ilmî dayanağı yoktur. Zira verilen bu sayıların tekrarlarla birlikte olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu sayıları tekrarsız olarak ele aldığımızda, meselâ Ebû Hureyre'den yaklaşık 1300 kadar hadis nakledildiğini görmekteyiz.⁵⁶ Bu hadislerin bir kısmının da zayıf/mevzû olduğu da düşünüldüğünde söz konusu sayıların bilakis çok az olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁵⁷

53 Bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, IV, 102.

54 Krş. Karataş, *Hadislerin Sayısı*, s. 122. Ahmed b. Hanbel'deki ilk rakamlar Mustafa Karataş'a, ikinciler bize aittir.

55 Ebû Hureyre'nin fazla hadis rivâyet etmesine itiraz ve cevapları için bkz. Aşık, *Sahâbe ve Hadis*, s. 125-128.

56 Değişik araştırmalarda bu sayı yaklaşık 1300 ile 1500'ler arasında verilmektedir. Bkz. Karataş, *Hadislerin Sayısı*, s. 124. Ebû Hureyre'den rivâyet edilen hadis sayısını bilgisayar yardımıyla tespit etmeye yapan bir araştırmada da 1300 gibi rakamlar elde edilmiştir. Bkz. <https://www.aahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=264965>

57 Bu sayısal durum diğer sahâbî rivâyetleri için de geçerlidir. Meselâ tespitimize göre *Müsned-i Ahmed*'te, Abdullah b. Mes'ûd'tan gelen rivâyet sayısı tekrarlarıyla birlikte 852 iken, tekrarsız hadis

Bir sahâbînin diğerinden farklı bir hadis birikimine sahip olmasının ve bunların naklinde farklı derecelerde görev almış olmalarının değişik nedenleri vardı.⁵⁸ Ancak burada sadece çalışmamızla doğrudan ilgili olması bakımından muksirûnun tamamının⁵⁹ Hicâz bölgesinde yerleşmiş sahâbîlerden oluştuğuna dikkat çekmek istiyoruz.⁶⁰ Bu durumun ortaya çıkmasında Medine'nin hadislerinin diğer bölgelere göre daha muteber kabul edilmesinin ve burada hadis rivâyetine verilen önemin değişik oranlarda rolleri olmuştur. Nitekim bu yüzden buraya *Dâru's-sünne* adı verilmiştir.⁶¹

Diğer yandan sahâbe döneminde hadisler daha çok hayatın akışı içerisinde ihtiyaç duyuldukça naklediliyordu.⁶² Dolayısıyla hadislerin naklinde sahâbenin ihtiyacı, algısı, ilgisi vs. hadislerin rivâyet edilmesinde belirleyici rol oynamaktaydı. Bu da belli konularda daha çok hadis rivâyet edilirken, bugün için bizim açımızdan önemli olan diğer bazı konularda⁶³ niçin az hadis rivâyet edildiğini açıklamaktadır.

Son olarak bir de büyük oranda hadislerin her birinin sadece tek bir sahâbîden nakledilmesinin nedenlerine değinmek istiyoruz. Bunu aşağıda sayacağımız hususların etkilediğini söyleyebiliriz:

- a) Her bir sahâbînin farklı oranlarda hadis birikimine sahip olması,⁶⁴
- b) Bazı sahâbîlerin ihtiyaten az rivâyette bulunması,⁶⁵

---

sayısı 271'dir. Yine aynı eserde Ali b. Ebî Tâlib'ten nakledilen hadis sayısı tekrarla birlikte 821 iken, tekrarsız 224'tür.

58 Farklı sayıda hadis rivâyetlerinin sebepleri için bkz. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 54-56. Krş. Karataş, *Hadislerin Sayısı*, s. 134-137.

59 Sadece Enes b. Mâlik sonradan Basra'ya yerleşmiştir.

60 Meselâ Sehâvî (ö. 902/1497), Abdullah b. Amr'ın rivâyetlerinin beklenenden az olmasını iki nedene bağlamaktadır: Birincisi onun ilimden çok ibadetle meşgul olması. İkincisi ise yaşadığı Mısır ve Taif şehirlerinin rihle merkezleri olmaması (Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 103). Bekir Kuzudişli, Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazdığı halde bu gruba dahil olamamasını söz konusu coğrafi faktöre bağlamaktadır (Bkz. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 55).

61 Şâfiî, *Ümm*, IV, 91; V, 157, 164; Bkz. Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 439 (9758); Buhârî, *İ'tisâm*, 16 (7323).

62 Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 50.

63 Meselâ Kur'an-ı Kerim'de üzerinde çokça durulan akli kullanma, adalet gibi konularda hadis nakledilmemiş olması gibi.

64 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 97-98.

65 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 399 (5565); İbn Kuteybe, *Tê'vîlu muhtelifi'l-hadis*, s. 90-91.

- c) Unutmuş olması,⁶⁶
- d) Sahâbînin bazen hadisin tek muhatabı olması,⁶⁷
- e) Hadisin rivâyet edilmesi için, kendilerine bir soru sorulmuş olması veya rivâyet ortamının oluşması. Dolayısıyla hadisin sadece bu duruma muhatap olan sahâbîden nakledilmesi.⁶⁸
- f) Sahâbînin söz konusu hadise özel ilgisi ya da algıda seçici olması,⁶⁹
- g) Aynı konuda değişik sahâbîlerden gelen hadislerden birinin senedinin âli olması⁷⁰ veya muttasıl bir senede sahip olması,⁷¹ yazılmış olması gibi

- 66 Örneğin Zeyd b. Erkam'dan kendilerine rivâyette bulunulmasını isteyenlere şu şekilde cevap verdiği nakledilmektedir: "Muhakkak ki biz yaşlandık ve unuttuk. Rasûlullah'tan (sa) hadis rivâyet etmek ise sorumluluk isteyen ağır bir iştir." (Ahmed, *Müsned*, XXXII, 58 (19304)). Keza daha önce Hz. Peygamber'den işittiği, fakat unuttuğu bir hadisi Ebû Eyyûb el-Ensârî, dünyada geriye kalanlar arasında sadece kendisinin bildiğini söylediği Ukbe b. Âmir'den öğrenmek için Mısır'a uzun bir yolculuk yapmıştır (Bkz. Hatîb, *er-Rible*, s. 118).
- 67 Ukbe b. Âmir'in kendi kızı için bir fetva sorması örneğinde olduğu gibi (Bkz. Buhârî, *Cezu's-sayd*, 25 (1866)).
- 68 Iraklılardan bir adam ihramda olan birisinin sivrisineği öldürmesinin hükmünü sorunca Abdullah b. Ömer'in "Şuna bakın hele! Hz. Peygamber'in torununu öldürenler kalkmışlar sivrisineğin karnının hükmünü soruyorlar" dedikten sonra Hz. Peygamber'den, Hz. Hasan ve Hüseyin hakkında "onlar dünyadaki iki reyhan çiçeğimidir" söylediğini nakletmesi buna bir örnektir. Bkz. Buhârî, *Edeb*, 18 (5994). Bu konuda bkz. Serkan Demir, "Sebeb-i Vürûdun Kapsamını Genişletme Çabası Olarak Sebeb-i Rivâyet", *HTD*, s. 121-128.
- 69 Örneğin Ebû Hureyre'nin, Abdullah b. Ömer'in rivâyette bulunduğu köpek edinmeyle ilgili hadiste, "ziraat köpeği" ziyadesini de hatırlaması gibi (Müslim, *Sahîb*, "Müsâkât", 10 (1575/58)). Bu konuda bkz. Abdullah Taha İmamoglu, "Sahâbe Rivâyetinde Algıda Seçicilik –Râfî' b. Hadîc Örneği–", s. 175-186.
- 70 Bazen bir hadisin rivâyetleri arasından sadece bir sahâbînin rivâyeti diğerlerinkinden daha popüler olabilmekteydi. Bunda hadisin isnâdının kısa olması da önemli bir etkendi. Nitekim bugün Ebû Hureyre veya İbn Abbas gibi sahâbîlerden gelen hadislerin birçoğunun asıl kaynağı özellikle büyük sahâbîler olduğu halde bu ikisinin rivâyetleri daha yaygındır. Bkz. İbn Kuteybe, *Tevîl*, s. 91. Krş. Nevzat Tartı, "Ebû Hureyre'nin Mürselleri Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12/3 (2012), s. 9-10.
- 71 Örneğin Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813), Şebîb b. Saîd'ten (ö. 186/806) kusurlu olarak rivâyet ettiği bir hadis (İbn Vehb, *el-Câmi fi'l-hadis*, thk. Mustafa Hasan Hüseyin Ebû'l-Hayr, Riyâd, 1995, s. 646), muttasıl bir senedle başkaları tarafından rivâyet edilmektedir (Tayâlisî, *Müsned*, II, 69 (725)). Ancak G.H.A. Juynboll bunu, senedi mükemmelleştirme şeklinde yorumlarsa da (Bkz. Juynboll, *Hadis Tarihi*, s. 151) yanılmaktadır. Zira onun iddia ettiği gibi kimse, Şebîb'in İbn Vehb'e ezberden kusurlu olarak naklettiği bu tarîki mükemmel hale getirmediği gibi, bilakis bu hadisi Şebîb'in de kaynağı olan Şu'be b. Haccâc'tan (ö. 160/777) bizzat kendi talebesi olan Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) de nakletmektedir. Öte yandan, en azından ilk zamanlar Hicâz menşeli

nedenerle belli bir sahâbîden gelen rivâyetin zamanla meşhur olması ve diğer rivâyetleri unutturması.

B) Tâbiînin Hadis Kültürü

Tâbiînin önde gelenleri sahâbenin yolundan giderek hadis mirasını gelecek nesillere aktarmıştır. Tâbiînden bazıları bu ilme o kadar önem vermişti ki bazen tâbiînden birisinin sahâbenin katıldığı bir gazâyı onlardan daha iyi anlattığı bile kaydedilmiştir:

Yezîd b. Ebî Mâlik anlatıyor (ö. 130/748): “Bizler Ebû İdrîs el-Havlânî’nin (ö. 80/699) yanında oturuyor, o da bize hadis rivâyet ediyordu. Bir gün bir gazâ hakkında detaylı şekilde konuştu. Bunun üzerine bir adam ona, “Bu gazâda bulundun mu?” diye soru sordu. O da cevaben “hayır” dedi. Adam ise “ben Rasûlullah (s) ile bu gazâda bulunduğum halde sen benden onu daha iyi zapt etmişsin” dedi.⁷²

Özellikle tâbiînin ikinci tabakasından itibaren hadislerin rivâyetinde mevâlî denilen Arap olmayan unsurlar da hadis rivâyetinde söz sahibi olmaya başlamışlardır.⁷³ Bu hususta nakledilen şu haber gelinen durumu ortaya koymaktadır:

İbn Şihâb ez-Zührî’den (ö. 124/742): “Abdülmelik b. Mervân’ın (ö. 86/705) yanına geldim. Bana “Ey Zührî! Nereden geliyorsun?” diye sordu.

Zührî – Mekke’den.

Abdülmelik – Onlara (dinî) önderlik yapan kimdir?

Zührî – Atâ b. Ebî Rabâh.

Abdülmelik – Arap mı mevâlî mi?

Zührî – Mevâlîden.

Abdülmelik – Hangi vasfı ile onlara önderlik yapıyor?

Zührî – Diyâneti ve rivâyetinden dolayı.

Abdülmelik – Evet, diyânet ve rivâyet sahibi olan önderlik yapmalı. O halde

---

rivâyetler dururken, diğer rivâyete fazla itibar edilmediği de bilinmektedir. Bu da doğal olarak bu rivâyetlerin unutulmasına vesile olmuş olabilir.

72 Zehebî, *Târîh*, V, 544. Krş. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXVI, 163.

73 Hadis rivâyetinde mevâlînin yeri ve gayretleri hakkında bkz. Keylânî, *Tedvinu’l-hadis*, s. 120-141.

Yemenlilere kim önderlik yapmaktadır?

Zührî – Tâvûs b. Keysân

Abdülmelik – Arap mı mevâlî mi?

Zührî – Mevâlîden.

Abdülmelik – Onlara ne ile önderlik yapıyor?

Zührî – Atâ niçin önderlik yapıyorsa o da aynı sebeple önderlik yapmaktadır.

Zührî, Abdülmelik'e devamla, Mısırlılara Yezîd b. Ebî Habîb'in, Şamlılara Mekhûl'un, Cezîrelilere Meymûn b. Mihrân'ın, Horasanlılara Dahhâk b. Müzâhim'in, Basralılara Hasan-ı Basrî'nin -Kûfeli imam İbrahim en-Nehâî hariç- mevâlîden olup, önderlik yaptıklarını söyleyince Abdülmelik "Vallahi bu durumda mevâlî, Araplar üzerine efendi olmuştur. Öyle ki onlar minberlerin altında otururken mevâlî üzerinden onlara hutbe okumaktadır." Bunun üzerine Zührî "Ey mü'minlerin emîri! Bu Allah'ın takdiri ve dinidir. Her kim onun dinini korursa efendi olur, kim de zayi ederse zelil olur."⁷⁴

Bu bağlamda Zührî'nin mevâlîden rivâyette bulunmamasının tenkit konusu yapıldığını hatırlatmak isteriz.⁷⁵ O, mevâlîden rivâyet etmeme sebebini, "*Onlardan (mevâlîden) rivâyet etmedim değil, ancak bir haberi Muhâcir ve Ensâr'ın çocuklarında bulursam, başkalarına niçin ihtiyaç duyayım ki?*"⁷⁶ şeklinde açıklamıştır. Nitekim kendisinin çok sayıda mevâlîden rivâyet ettiği belirtilmiştir.⁷⁷

Bizim tespitimize göre de Arap unsurlar râvi sayısı bakımından mevâlîden fazla⁷⁸ olsalar da özellikle hicrî I. yüzyılın sonundan itibaren otorite olarak bilinen isimler daha çok mevâlîdendir. Tâbiînin dördüncü tabakasına gelindiğinde ise bu daha açık bir şekilde görünmektedir.⁷⁹

74 Hâkim, *Ma'rifê*, s. 198-199.

75 Bkz. A'zamî, *İlk Devir*, s. 259.

76 Zehebî, *Siyer*, V, 344.

77 Bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, s. 182.

78 Hicrî ilk iki yüzyılda Arap kökenli âlimlerin sayısının mevâlîden daha çok olduğu hususunda bkz. Harald Motzki, "The Role of Non-Arab Converts in the Development of Early Islamic Law", *Islamic Law and Society*, cilt: 6, sayı: 3 (1999), s. 293-317; Mustafa Öztürk, "Mevâlî Râviler ve Geçmiş Kültürlerin Hadislere Etkisi", *HTD*, cilt: 4 sayı: 1, yıl: 2006, s. 120-121.

79 İbn Haldun da âlimlerin çoğunun acemlerden olduğunu ifade ederek, bunu tâbiîn dönemi sonrası bir gelişme olarak kaydetmektedir. Bkz. İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldûn (Mukaddime)*, I, 747 vd.

a) *Tâbiînin Hadis Rivâyetine Verdikleri Önem*

Tâbiînin ileri gelenleri hadis rivâyetine önem vermiş ve rivâyetinde titiz davranmışlardır.⁸⁰ Onlar hadisler hususunda çok soru sorar ve hadisleri müzakere ederlerdi.⁸¹ Özellikle fitne ve hadis uydurma faaliyetleri sonrası isnâdın da ortaya çıkmasıyla hadisi rivâyet eden kişileri araştırmaya önem vermişlerdir. Meselâ Kûfe’de Şa’bî (ö. 104/722), Basra’da İbn Sîrîn (ö. 110/729) bunlara örnek verilebilir.

Öte yandan diğer beldelerden elde edilenlerle birlikte, her geçen gün artan hadis birikiminin muhafazası için bu dönemde hadislerin kitâbetinin de arttığını görmekteyiz.⁸² Yine bu dönemle ilgili olarak ilim halkalarının arttığı⁸³ hatta tâbiînden bazılarının sahâbenin hayatta olduğu bir dönemde bile çok sayıda talebeye ulaştıkları haber verilmektedir. Nitekim İbn Sîrîn bu durumla ilgili bize şöyle bir örnek sunmaktadır: “Kûfe’ye geldiğimde, o dönemde çok sayıda sahâbe bulunduğu halde, Şa’bî büyük bir ders halkasına sahipti.”⁸⁴

Sahâbe döneminde olduğu gibi, tâbiîn döneminin ilk zamanlarında da derslerin daha çok soru-cevap şeklinde olduğunu düşünmekteyiz.⁸⁵ Nitekim Hz. Peygamber ve Sahâbe dönemine benzer şekilde çok sayıda hadisin giriş kısımlarının “سَأَلْتُ” soru formu ile başlaması buna bir işarettir, diyebiliriz.⁸⁶

Öte yandan Medine’den farklı olarak meselâ Mekke ve Kûfe’de özellikle İbn Abbâs’ın talebelerinde hadis ilminden söz edildiğini tespit edemiyoruz. Daha çok fıkıh, tefsir, Arap dili ve sîret bilgisinden bahsedildiğini görüyoruz. Nitekim İbn Abbâs’ın talebeleri ile ilgili olarak Katâde’den şöyle bir bilgi nakledilmektedir:

80 Hadis Rivâyetine verdikleri önem için bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid Nûh, “Tâbiîn ve cuhûduhum fi hidmeti’l-hâdisi’n-nebevî”, *Mecelletu Merkezi Buhûsi’s-Sünne ve’s-Sîre*, sayı: 10 (2001), s. 435-490. Hatîb, *es-Sünne kable’t-tedvîn*, s. 80-91; Ebû Zehv, *el-Hadis ve’l-Muhaddisün*, s. 99 vd.

81 Seyyid Muhammed, “Tâbiîn ve cuhûduhum”, s. 463-470.

82 Seyyid Muhammed, “Tâbiîn ve cuhûduhum”, s. 459-463.

83 Seyyid Muhammed, “Tâbiîn ve cuhûduhum”, s. 475.

84 İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, IV, 310.

85 Bkz. Fesevî, *el-Ma’rife*, II, 7.

86 Örnekleri için bkz. Buhârî, İman, 35 (48); Vudû’, 67 (231); Ezan 28 (643); Umre 3 (1781); Şirket 10 (2497). Meselâ Kütüb-i Sitte’de yaklaşık 600, Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde yaklaşık 500, İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde ise 1100 kadar “seeltü” formunda hadis bulunmaktadır.

“Tâbiînin en âlimi dört kişidir. Atâ b. Ebî Rabâh menâsik konusunda; İbn Abbâs’ın azatlısı İkrime, Siyer-i Nebî konusunda; Saîd b. Cübeyr, Kur’ân tefsiri hususunda; Hasan-ı Basrî ise helal-haram konusunda onların en bilgilisiydi.”⁸⁷

b) Tâbiînin Bilgi Kaynakları

Şüphesiz hadis hususunda tâbiînin en önemli bilgi kaynağı sahâbîlerdi. Bununla birlikte doğal olarak kendi tabakalarından rivâyetleri de mevcuttu. Ancak isnâd sistemi henüz tam oturmadığı için tâbiînden çok sayıda âlimin hadislerinin genelde mürsel olarak rivâyet edildiklerini görmekteyiz.⁸⁸

Özellikle Kûfe, Basra, Mekke ve Şam gibi şehirlerde bulunan bazı sahâbîler hadis kaynağı olma bakımından ön plana çıkmışlardı. Meselâ Kûfe’de Hz. Ali ve Abdullah b. Mes’ûd, Basra’da Enes b. Mâlik, Mekke’de Abdullah b. Abbâs, Şam’da Ebu’d-Derdâ gibi. Bu şehirlerin her birinin bir veya birkaç sahâbî otoritesi bulunduğundan bunlar çoğunlukla kendi şehirlerindeki söz konusu sahâbîlerden rivâyette bulunmuşlardır. Bu durumu teyiden Kûfeli olan Şa’bî’nin şöyle söylediğini görmekteyiz:

“İlim Rasûlullah’ın ashâbından altı kişiden alınırdı. Hz. Ömer, Abdullah b. Mes’ûd ve Zeyd b. Sabit’in ilimleri birbirine benzerdi. Bunlar birbirlerinden iktibas ederlerdi. Keza Hz. Ali, Übey b. Ka’b ve Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin ilimleri birbirine benzerdi. Bunlar da birbirlerinden iktibas ederlerdi...”⁸⁹

Bununla birlikte, ilme merakı daha fazla olanlar ve beldelerindeki sahâbe otoriteleri ile yetinmeyenler hadis talebi için rihlelere çıkmışlar, diğer beldelerdeki sahâbe ve tâbiînden hadis öğrenmişlerdir.

c) Tâbiînin Rivâyet Ettikleri Hadis Sayısı

Tâbiînden medâr niteliğinde olup çok hadis rivâyet edenler olduğu gibi sahâbeden bazıları gibi çok hadis rivâyet etmekten kaçınanlar da bulunmaktaydı. Bu hususta Şa’bî (ö. 104/722) şöyle demektedir:

87 Fesevî, *el-Ma’rifê*, II, 16.

88 Bu durumun değişik gerekçeleri için bkz. Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 78-82.

89 Ebû Hayseme, *Kitâbu’l-İlm*, s. 39.

“İlk dönemin salih insanları çok hadis rivâyet etmekten hoşlanmazlardı. Önceki durumumdan geri dönme (düzeltme) imkânım olsaydı, ben de sadece hadis ehlinin üzerinde icmâ ettikleri hadisleri rivâyet ederdim.”⁹⁰

Tâbiîn döneminde rihleler başlamakla birlikte, bunun başlarda sınırlı olması, ayrıca her şehrin daha çok kendi beldelerindeki hadislerle yetinmeleri, hadislerin tarîk sayısının henüz artmaması gibi nedenlerden dolayı râvilerin bildikleri hadis sayısı da sınırlıydı. Zehebî'nin *Tezkiretül-huffâz*'ında hadis hafızları ile ilgili verilen rakamlara baktığımızda Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) 200,⁹¹ İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) 2200,⁹² Amr b. Mürre'nin (ö. 116/734) 200,⁹³ Sâbit b. Eslem'in (ö. ~120/738) yaklaşık 250,⁹⁴ Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/749) 800,⁹⁵ Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'nin (ö. 143/760) yaklaşık 300,⁹⁶ Süleyman et-Teymî'nin (ö. 143/760) 200,⁹⁷ A'meş'in (ö. 148/765) 1300⁹⁸ ve Hişâm b. Hassân'ın (ö. 148/765) 1000⁹⁹ hadis bildiği kaydedilmektedir.

Sonrasında bu rakamların arttığını görmekteyiz ki, bunun en önemli nedeni rihleler, tedvîn faaliyetlerine bağlı olarak râvilerin beldeleri dışındaki bildikleri hadisleri elde etmeleri ve aynı hadisin çok sayıda tarîkine ulaşmalarındır. Meselâ *Tezkiretül-huffâz*'da Abdürrezzâk'ın Ma'mer b. Râşid'den (ö. 153/770) 13.000 hadis öğrendiği,¹⁰⁰ Şu'be b. Haccâc'ın (ö. 160/777) 10.000, Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) 30.000 hadis bildikleri rivâyet edilmektedir.¹⁰¹ Bu sebeple âlimler, özellikle tedvîn dönemi ve sonrası bir muhaddisin bildiği hadis sayısını verdikleri zaman, genellikle rivâyetin isnâdlarını kastetmiş olmaktadır, yoksa hadislerin hakiki sayısını değil.¹⁰²

90 Zehebî, *Tezkire*, I, 65.

91 Zehebî, *Tezkire*, I, 74.

92 Zehebî, *Tezkire*, I, 83.

93 Zehebî, *Tezkire*, I, 91.

94 Zehebî, *Tezkire*, I, 94.

95 Zehebî, *Tezkire*, I, 98 Eyyûb'un 2000 hadis rivâyet ettiği yönündeki bilgi için bkz. İbn Hacer, *Tebzîb*, I, 348.

96 Zehebî, *Tezkire*, I, 104. Yezîd b. Harun, sadece kendisinin ondan 3000 hadis dinlediği de rivâyet edilmektedir (Zehebî, *Tezkire*, I, 105).

97 Zehebî, *Tezkire*, I, 113.

98 Zehebî, *Tezkire*, I, 116.

99 Zehebî, *Tezkire*, I, 123.

100 Zehebî, *Tezkire*, I, 142.

101 Zehebî, *Tezkire*, I, 153.

102 A'zamî, *İlk Devir*, s.276.